

Тема наступного курсу — «Бог та онто-тео-логія» — розгортається на ґрунті опрацювання Гайдегтерових лекцій, присвячених Гегелю (зокрема, йдеться про «Онтотеологічна конституція метафізики» (*Die onto-teo-logische Vtrfassung der Metaphysik*)).

«... Розуміти бога, не забрудненого буттям, є не менш важливою і не слабшою можливістю, ніж виводити буття з забуття, де воно розчиняється у метафізиці та онтології». Цей пасаж розкриває суть інтенції Е.Левінаса, яка полягає у тому, щоб гранично розвести поняття Бог (що мислиться, як бог етичний) та онто-тео-логія (яка має на увазі бога філософського). Онто- і тео- — принципово різні сфери. Проте вони пов'язані між собою здатністю самоті до трансценденції. Щоб осмислити природу їхнього зв'язку, мислитель спирається на опрацьовану Декартом ідею-нескінченного-у-конечному, а також на теорію співіснування необмеженої волі та обмеженої здатності пізнання. Таке співіснування конечного і нескінченного в самоті є причиною Бажання, спрямованого на нескінченне. Це «Бажання, що є більшим у меншому, пробуджує своїм найпристраснішим і найодвічнішим полум'ям думку, яка прагне мислити те, що помислити є понад її сил. Це Бажання — бажання порядку іншого, ніж порядок емоційної чи гедоністичної діяльності, де бажання спрямоване на об'єкт потреби». Спрямованість на конкретний об'єкт є інтересом (*inter-esse*, тобто буття-поміж). Останній має виключно онтологічний статус, завжди виникає і знаходиться «по цей бік».

Природа Бажання, яке описує Е.Левінас, не пов'язана з інтересом. Вона незацікавлена, будучи спрямованою на необ'єктне, на нескінченне. Для пояснення діалектичних парадоксів трансценденції мислитель залучає поняття розінтересування (*des-inter-esse-ment*). Його сенс полягає у тому, що бажане (тобто нескінченне чи Бог) має лишатися відокремленим у Бажанні — близьким, але іншим. Спроектована в площину етики ця теоретична побудова по суті означає «любов без еросу. Ця любов тотожна Бажанню, а розінтересування має на увазі деоб'єктивацію іншого, на якого і повинна спрямовуватися незацікавлена любов. Остання витлумачується як відповідальність за іншого. Ідея відповідальності, пробудження до ближнього є тим діалектичним сплетінням, де інший мислиться у світлі нескінченного, а ближній як той, через кого промовляє Бог.

Автор переднього слова та досить великої за обсягом післямови Жак Ролан аналізує опрацьовані в книзі проблеми у загальному контексті філософського доробку Е.Левінаса. Нам лишається тільки відмітити з сумом, що Е.Левінас, якого вважають у Франції одним із найоригінальніших мислителів останніх десятиліть, для відчизняного читача філософської літератури перебуває дотепер майже повністю невідомий.

В. Колоярцев

Сімона Вейль. Укорінення. Лист до клірика. — К.: «Д.Л.», 1998. — 298 с.

Проростаючи корінням у землю, все живе набуває сили, щоб тягнутися до неба. Одвічно відтворюваним тяжінням живого вгору природа немов викри-

ває обмеженість абстрактних уявлень про панування грубих матеріальних законів світу. Натомість «існує багато різновидів енергії, і вони розташовані ієрархічно. Механічна сила, тяжіння чи гравітація у ньютонівському значенні, яка постійно нагадує нам про залежність від неї, — не найвищий її різновид. Невідчутне і невагоме світло — це енергія, яка всупереч тяжінню змушує тягнутися догори дерева і стебла пшениці. Ми вживаємо її у пшениці і фруктах, а її присутність у нас дає нам сили не згинатися і працювати», — рядки з книги Сімони Вейль «Укорінення. Пролог до Декларації обов'язків щодо людини». Український переклад 1998 р., а сама книга написана в Англії в 1942 році, коли у розпалі була війна, надто жорсткий і брутальний час, як на думки про вічне. Проте всяка криза пересилюється духовно, і лише тоді вибудовуються матеріальні підвалини стабільного стану суспільства.

Ми мало про це знаємо. Духовне — це балачки для невдах і «шизів», тоді як вправні й здорові психічно кують своє цілком відчутне на дотик матеріальне щастя. Рекламні шпальти, вітрини, казино й лімузини самі собою проказують «будь-яке щастя за ваші гроші». Хто не зовсім дурень, розуміє: без грошей нікуди, а гроші йдуть до рук розумних. Розум виявляється у розпізнанні річищ, де течуть матеріальні потоки, — зумій зробити себе технічно необхідним у колі їхніх перетворень і перерозподілів. Це справи не для «лохів». То вони садять свої картоплі, носяться зі своїми ідеями — дурні, бо життям треба вміти скористатися, все, що можеш, від нього взяти.

Ми котимося за вітром, і в усякому разі є ймовірність потрапити в кращі місця. Що за користь ухопитися за землю і підпирати собою небо — «на тім стою й не можу інакше»? Розумна людина знає: небо — це абстракція — є шар газів, які тримаються до купи силою гравітації. Твоє завдання стати човником і сполучати потрібні нитки чийхось інтересів, «прикинься шлангом» — нехай через тебе щось комусь капає, люди завжди чогось хочуть — знайди і дай їм це — всі будуть задоволені. Головне — завжди бути «на часі», не пропустити хвилю, яка тебе підійме.

Усе б воно так. Якби лиш хто пояснив «дурням», чому зорі не печуть потилиці зайцям, що косять свою «трин-траву», і чому, хоча повітря — це суміш газів, а ми через них все одно бачимо. Отже, все ж є над нами якась твердь, якесь склепіння, що зберігає певний вільний простір, життєву верстуву, і під цим склепінням при сонці білий день, а при місяці ясна ніч. Отже, хтось ще тримає цю твердь над землею, і на цьому стоїть світ. Коли кожен, всі залишать своє місце у світі й кинуться на перегони за тим, де й що дають — буде кінець, усім разом. Ви не думали про це?

Справді незвично. Той селянин, який «впирається» на своєму кусневі землі, робить у колгоспі, по-хазяйськи, вправно, бо «не може інакше», годує чи не півкраїни — оце він тримає півсвіту. «Інтелігент у капелюсі» і костюмі за радянську зарплату (за іншу ще не спромігся), робітник, у якого руки ще не забули свого вміння і тягнуться до доброї роботи, і напевно, небагато з тих, хто, може, й непогано живе, але не заліг на своїх «канарах» і чомусь уперто хоче щось нормальне робити тут, де виріс, — так це на них, різних, тримається світ?

Хто не вкорінює себе на своєму місці стояння, той не тримає неба, не росте і не дає доброго плоду. Буває оманлива краса, та «по плодах їх пізнаєте їх» (біблійне), бо все, що забувало, швидко викаже свої плоди. І кожне дерево «приносить плоди, яких заслуговує».

Наше стояння на землі під небом не фізичного плану. Це стан душі, а не тіла. (Чи ж чогось варті наші м'язи з кістками, чи це ми стоїмо ось тут і тепер?) Людина, яка тримає світ, потребує коріння. Така дивна антропологія. «Людина має коріння через реальну, активну та природну участь в існуванні спільноти, яка зберігає живими деякі скарби минулого й деякі передчуття майбутнього. Це участь природна — тобто вона викликана автоматично місцем, народженням, професією, оточенням. Кожна людина потребує багато коренів. Вона потребує того, щоб сприймати майже всю сукупність морального, інтелектуального, духовного життя через посередництво тих кіл, у які вона природно входить», — Сімона Вейль «Укорінення». «Позбавлення коріння відбувається щоразу за воєнних завоювань, і в цьому сенсі завоювання майже завжди — зло».

Сімона Вейль не писала про знекорінення наше з вами, про небо і тих, на кому воно тримається, — це, даруйте, вже мої вигадки. Проте як же нас, зразка 1999 року, стосується наступне: «Навіть без збройного завоювання влада грошей і економічне панування можуть нав'язувати чужорідний вплив і викликати хворобу позбавлення коріння».

Врешті соціальні стосунки всередині однієї й тієї самої країни можуть бути небезпечними чинниками позбавлення коренів. У наших краях, у наші дні, без усяких завоювань існують дві отрути, що розповсюджують цю хворобу. Перша — гроші. Гроші руйнують коріння скрізь, куди вони проникають, замінюючи всі рушійні сили одним бажанням — заробляти. Воно без зусиль перемагає всі інші, оскільки вимагає значно менших зусиль уваги. Немає нічого яснішого й простішого, ніж цифра». Другим чинником втрати коріння «є освіта, так, як її розуміють сьогодні. Ренесанс скрізь викликав розрив між освіченими людьми і масами; але, відділяючи культуру від національної традиції, він принаймні занурив її у грецьку традицію. Зв'язок з національними традиціями з тих часів не відновився, але і Грецію було забуто. Як результат цього сформувалася культура, що розвинулася у досить вузькому колі, віддаленому від світу, в атмосфері усамітненості, культура, яка орієнтована переважно на техніку і перебуває під її впливом; відчутно забарвлена прагматизмом, вкрай роздроблена спеціалізацією, цілком позбавлена як контакту із цим світом, так і відкритості до іншого».

У наші дні людина може належати до так званих освічених кіл, не маючи, з одного боку, ніякого уявлення про людське призначення, і, з іншого, — не знаючи, що не всі сузір'я видно в будь-яку пору року».

Те, що світ таки не тримається на знекорінених, було засвідчене для Сімони Вейль нищівною поразкою Європи перед гітлерівцями. Капітуляцію французів авторка бачила як наслідок позбавлення коренів, що історично сягає мало не часів римських завоювань, а потім культу держави, обоженної

Рішельє. Для С.Вейль лише Китай і Росія залишалися історично непроясненими, загадковими: «Росія, яка завжди була напівєвропейською, напівсхідною країною, не менш загадкова, бо неможливо дізнатися, чи походить енергія, що вкриває її славою, як у німців, від втрати коріння в активному вигляді — таку думку спершу може викливати історія останніх двадцяти п'яти років [з 1917 р. — Є.М.], чи потрібно говорити головним чином про внутрішнє життя народу, яке походить з глибини віків і потаємно залишається майже недоторканим».

Людина, те вічне, що приховане у ній, звідки вона проростає, для Сімони Вейль є початком будь-якого розладу суспільства й усього світу. Вічне призначення людини є джерелом обов'язків особистості перед собою та іншими, визнання прав інших людей. Суспільство, спільноти набувають цінності лише через цінність людини. «Лише у людини є вічне призначення — у людських спільнот його нема». Проте історичною хворобою людства є перенесення цінності на державу, ідолопоклоніння державі. Насправді ж вічне призначення людської істоти не підпорядковане зовнішнім діям і не є об'єктом для будь-якого обов'язку. «Той факт, що людина має вічне призначення, покладає на неї лише один обов'язок: повагу. Обов'язок є виповнений лише тоді, коли повага виражена дією, реально, а не фіктивно; бути такою вона може лише за допомогою земних потреб людини». С.Вейль пропонує розгляд основних потреб людини. Останньою за текстом, але першою за значенням є потреба в укоріненні — «найважливіша і найменш визнана потреба людської душі». Інші потреби та їх урахування є справою соціального розвитку, проте всі вони слугують соціальними умовами можливості укоріненого існування: від потреб фізичної поживи і тепла до потреб душі.

Цим забезпеченням укорінення людини на рівні поваги до людських потреб вводиться особливий смисл відповідальності всіх і кожного з нас за стан суспільства. Перелік цих потреб сам себе прояснює. Потреба порядку встановлює те, щоб у суспільстві ніхто не був змушений порушувати одні суворі обов'язки через те, щоб виконувати інші — інакше «він уражений у своєму прагненні любити добро». (Скільки компромісів із совістю нав'яже нам наш час?) Друга потреба душі — свобода, яка полягає у можливості вибору. Далі — покора, ґрунтована не на низькопоклонстві, а на згоді, яка об'єднує всіх, кожного на своєму рівні незалежно від статусу, як відповідальних (четверта потреба) за спільноту, членами якої вони є. У суспільстві мають бути урівноважені різні стани і статуси. Рівність є потребою, яка забезпечується більшим ризиком і більшою відповідальністю відповідно до вищого статусу людини. Ті, хто у суспільстві вищий за інших, у своїй вищості є лише символами «тієї сфери, яка перебуває над усіма людьми й відображення якої у цьому світі затверджене обов'язками кожної людини стосовно інших». Саме цій сфері і через це кожній людині належить честь, а для тих, хто порушив закон — покарання — теж потреба душі, адже відбуття покарання повертає людині й честь. Свобода думки — невід'ємна від людини, але обмежувана для організацій. Уже свого часу

Сімона Вейль дуже добре розуміла небезпеку безконтрольних об'єднань «за ідеями». «Протягом останніх років у нас було багато свободи думки, але не було думки» — так, це про нас, як і безпека і ризик, приватна і колективна власність — теж те, без чого справді не можна уявити укорінення людини. І остання — правда. «Потреба у правді — священніша за будь-яку іншу». Відраза чи імунітет мас до «обробки мізків» — проблема, яку Сімона Вейль відчувала дуже гостро в час, коли їй доводилося вести з Англії антифашистську радіопропаганду, враховуючи цілковиту втрату довіри людей до патріотичних гасел «Праця», «Родина», «Вітчизна» від першої світової війни до колаборантів уряду Віші. «Немає ніякої можливості задовольнити в народі потребу в істині, якщо не знайти для цього людей, які люблять істину», — писала Сімона Вейль.

В чому ж істина? У визнанні потреби людини в укоріненні, у її вічному призначенні. Авторка «Укорінення» не запропонувала завершених рецептів досягнення ідеального стану суспільства, задоволення істинних потреб душі. Вона розуміла нереальність остаточного віднайдення цих рецептів. Очевидно, істина — те, чого має прагнути кожен, кожне суспільство у певний час, шукаючи своїх коренів. С.Вейль не закликала повернутися у минуле. Так, минуле — потреба найбільш життєва. Без нього немає майбуття. І для нас звучить нагальним: «Зруйноване минуле ніколи не повертається. Руїнування минулого, можливо, найтяжчий злочин. Сьогодні ж збереження того малого, що залишилося, повинно було б стати майже нав'язливою ідеєю. Потрібно зупинити те жахливе знекорінення...», щоб мати сили для майбутнього.

Сімона Вейль була націлена на майбутнє. Писала про Францію, якою їй бути після війни, пропонувала шляхи й способи змін, часто кумедні, здається, наївні. Та проте головне — щире бажання. Коли не бракує цього бажання правди, волі до кращого стану своєї країни, результат обов'язково буде.

Перекладений разом з «Укоріненням» невеликий текст «Лист до клірика» теж пронизаний бажанням правди. Нехай Сімона Вейль навіть і припускається часто помилок у своїх тлумаченнях елінізму, юдаїзму, християнства та їхнього зв'язку (супровідна стаття Жана Данієлу на завершення книги дає читачам змогу зважати на неточності авторки «Листа до клірика»). Та все ж витвір щирої душі завжди зачіпає й душу читача, спонукає до власних думок і зрештою власних дій. Мабуть, щирість — головне у спілкуванні людей. Ця книга дає можливість такого дистанційованого спілкування через 57 років. Дати життя Сімони Вейль — 1909—1943, тобто всього 34 роки. Вона не видала за життя жодної своєї книги, не встигла: коротке життя, війна... Відоме паризьке видавництво «Галлімар» ще й тепер продовжує видруковувати 16-томник її праць. Ніби все просто, не більше ніж просто людське життя. І цього варто торкнутися, бо ми рідко вміємо говорити прості слова, бачити прості речі не навмисне, а свідомо.

Книгу «Укорінення. Лист до клірика» подарував українському читачеві Центр Європейських Гуманітарних Досліджень Національного університе-

ту «Києво-Могилянська Академія», продовжуючи свою блискучу серію перекладів французьких авторів ХХ століття «Дух і літера», за сприяння посольства Республіки Франція в Україні та підтримки Міністерства закордонних справ Республіки Франція. Маємо нагоду подякувати працівникам Центру Європейських Гуманітарних Досліджень і всім тим, кого об'єднує у спільній праці «Дух і літера». Бажаємо упіхів. Чекаємо на нові книги.

Є. Мулярчук

Аболіна Т.Г., Ермоленко А.М., Кисельова О.О., Малахов В.А. Етичні норми й цінності: проблема обґрунтування. — К.: Стилос, 1997. — 143 с.

Моральність існує у царині людської свободи. Такого висновку доходить кожен, хто спробує заглибитися до суті етичної проблематики. Людина вільна бути моральною, прагнути морального добра, любити добро. Лише вільна у собі людина здатна поставитися до іншої людини як до цілі, а не як до засобу, знає, що над усе мають цінність моральні принципи. Поступитися ними — це поступитися своєю свободою, втратити себе.

Кожен із нас є у собі глибинною, найглибшою підставою для того, щоб істина нашого існування виявляла себе зовні, світові, іншій особистості. Поступитися моральними принципами — це як переступити через істину у собі. Коли зроблено перший такий крок, втрачається чутливість. А моральність таки ґрунтується на почутті...

Наша країна потерпає від наслідків внутрішньої несвободи своїх громадян. Ми знаємо або сваволю, або духовне рабство — як і всі крайнощі, вони тяжіють одна до одної. І та й та подібні між собою відсутністю внутрішньої глибини, кореня в істині людського існування.

Книга, про яку тут має йти мова, не містить у своїй назві понять «істина», «свобода», «особистість». Вона має академічну, некон'юктурну назву. Написана 1995-го, підготовлена до друку 1997-го і видана 1998 року Центром громадянської просвіти «Київське братство» за фінансової підтримки Міжнародного Фонду «Відродження», ця книга є все ж значною подією через саму свою появу — таку «незрозумілу і несвоєчасну». Адже лютує криза — наслідок деморалізації й несвободи, — яка заганняє наших співвітчизників в ярмо дедалі скрутніших обставин. А філософія стала справою сумління, особистого обов'язку і здається зовсім зайвою для суспільства.

Але філософ, хто ще здатний бути хоч скільки-небудь філософом, знає, що теза «буття визначає свідомість» добре підходить для пояснення світу, однак, щоб змінювати світ, потрібно написати інше: «свідомість визначає буття». Коли не збагнути значно більшу потужність другої тези у порівнянні з першою, тоді немає ніякого пояснення, для чого пишуться філософські книжки, та ще й з етики. Світ, у якому ми існуємо, формується нашою свідомістю. Філософ, прояснюючи нетрі людської свідомості, творить умовини можливості світлішого світу.

Здолавши владу традиційного способу життя, людство заблукало в суперечностях власних довірливих думок, і вже вбачає вихід ледь не у відмові від